

Література

1. Ефремов О.Ю. Теория и практика педагогической диагностики в высшей военной школе России : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра пед. наук / О.Ю. Ефремов. – СПб., 2003. – 47 с.
2. Леонова Е.Е. Методы исследования проблем становления педагогической диагностики как науки / Е.Е. Леонова // Актуальные проблемы педагогической диагностики и мониторинга системы образования : сб. науч. статей / Таганрогский гос. пед. ин-т. – Таганрог : Изд-во ТГПИ, 2003. – С. 13–16.
3. Михайлычев Н.А. Педагогическая диагностика: история, теория, современность : монография / Е.А. Михайлычев, Г.Ф. Карпова, Е.Е. Леонова ; Ростовский гос. пед ун-т. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГГУ, 2002. – 256 с.
4. Никитин В.А. Организационные типы современной культуры : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра культурологии / В.А. Никитин. – Тольятти ; М., 1998. – 49 с.
5. Педагогическая энциклопедия / под ред. И.А. Каирова. – М., 1969. – 878 с.
6. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания / К.Д. Ушинский // Собр. соч. : в 6 т. – М. : Учпедгиз, 1956. – Т. 6. – 464 с.

МОСКАЛЬОВА Л.Ю.

СЕРЕДОВИЩНИЙ, СИСТЕМНИЙ, СИНЕРГЕТИЧНИЙ, ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХОДИ У ВИХОВАННІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Проблематика виховання майбутніх учителів, формування їх морально-етичної культури є важливою як для розвитку педагогічної науки в об'єктивному її значенні в цілому, так і для становлення культурологічної парадигми в сучасній освітній галузі. Багатофункціональність питання розвитку молодих фахівців та морального виховання студентів, які обирають професію вчителя, завжди викликала дискусії, що не припиняються досі.

Сьогодні майбутні вчителі стають більш активними учасниками навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів, ніж раніше. Вони потребують якщо не нових, то істотним чином змінених підходів до виховної роботи з ними. Свідченням такої потреби є, зокрема, сприяння на державному рівні розвитку студентського самоврядування, творчої ініціативи в запровадженні до навчально-виховного процесу вищої школи інноваційних виховних методик, технологій.

На сучасному етапі інтеграції України в європейський освітній простір теж є гостра необхідність в оновленні уявлень про існуючі підходи до виховання молоді, зокрема, морально-етичного, з урахуванням останніх тенденцій щодо створення належних умов для якісної професійної освіти.

Разом з тим питання, що стосуються різних аспектів виховання сучасних студентів, недостатньо висвітлені у спеціальній педагогічній літературі. Як наслідок, на практиці мають місце порушення, що зумовлені недоліками у плануванні виховної роботи, недостатньою кількістю цікавих виховних методик для студентської молоді тощо. Ці проблеми вимагають негайного вирішення.

Серед сучасних підходів до вирішення проблем різних напрямів виховання, у тому числі морально-етичного, як у теоретичному, так і у практичному плані на сьогодні у статті нами проаналізовано такі:

– середовищний підхід (Н. Коваленко, Г. Корнетов, Ю. Мануйлов, К. Приходченко, К. Робінсон, Л. Афроніка, С. Скидан та ін.);

– системний підхід (О. Белова, П. Бурдйо, Ж.-К. Пассрон, В. Вербець, О. Гордійчук, І. Грязнов, Т. Єрмолаєва, В. Кагерманьян, С. Карпенчук, Л. Хомич, Ю. Щербяк та ін.);

– синергетичний підхід (Г. Беляєв, О. Князева і С. Курдюмов, І. Кувакова і Г. Соседов, М. Левківський і О. Вознюк, Т. Малахова, А. Найбауер, А. Назаретян, І. Пригожин та І. Стенгерс, Г. Хакен та ін.);

– цивілізаційний підхід (Л. Ваховський, М. Данілевський, І. Кононова, С. Крапивенський, Н. Омельченко, А. Стризое та ін., М. Мамардашвілі, Н. Скотна та ін.) тощо.

Необхідність аналізу наукових праць у цих підходах актуалізує важливість їх характеристики у виховній роботі вищої школи, що є *метою статті*.

Середовищний, системний, синергетичний та цивілізаційний підходи у вихованні сучасної студентської молоді спрямовані на покращання якості виховного процесу, але деякі аспекти є недостатньо вивченими та не охоплюють усіх широких можливостей у реалізації виховної роботи з майбутніми учителями.

Середовищний підхід у вихованні особистості визначається пріоритетним у ряді досліджень (К. Балтремус, Г. Корнетов, К. Приходченко, Ю. Мануйлов та ін.). Так, сукупність цілеспрямовано створених соціальних і організаційно-педагогічних умов, що забезпечують розвиток особистості, здатної до самовизначення, самовдосконалення, самореалізації, визначається як особистісно орієнтоване виховне середовище в дисертації К. Балтремус. Додамо, що в цьому плані заслуговує на увагу сучасний напрям у педагогічній науці – педагогічна ергономіка та її функціональна система “викладач – студент – навчальне середовище”, представлена у дослідженні С. Скидана [8]. Така система дає змогу, на його думку, крім забезпечення високої розумової працездатності, активізації навчальної діяльності студентів, удосконалювати педагогічну майстерність викладачів та морально-психологічну атмосферу.

Середовищний підхід орієнтує виховний процес на створення системи необхідних умов, серед яких постає культивування моральних цінностей у певному просторі – статичній одиниці (творча студія, гуртки, клуби та ін.), або у динамічній одиниці – стихії [5]. Вивчення й проектування стихій (сила, що програмує поведінку – соціальний рух, інформаційний потік, суспільний настрій, мисленнєві програми, стереотипи мислення тощо), моделювання культурних ніш (локальні ділянки середовища) також представлено в роботі Н. Коваленко [2, с. 41]. На різних етапах життя особистість набуває досвіду батьків, різних людей, вбирає в себе їхні уявні програми, стереотипи мислення, емоційні реакції, що дають змогу, на дум-

ку Н. Коваленко, вибудувати моральні уявлення. На інших етапах на цьому ґрунті набувають розвитку уявні програми вчителів, друзів, коханих людей. Таким чином, стереотипи й базові переконання щодо поведінки особистості, згідно з орієнтацією на середовищний підхід, мають бути залежними від ідей, нормів, ідеалів середовища [2, с. 41].

Ідея культурного середовища підтримується М. Лайтманом [4]. Як прихильник вчення Кабали, у питанні виховання він виступає категорично проти нав'язування всяких штампів і принципів, оскільки перетворення людини, її вдосконалення залежать тільки від неї самої. Але водночас М. Лайтман підкреслює, що не можна залишати дитину без середовища, яке вивчає Кабалу. Так, він зазначає: “Наші діти або діти, яких нам доручають виховувати, знаходяться в певній суспільній атмосфері, яка їх формує. І найкраще, якщо ця атмосфера буде ліберально-релігійною” [4, с. 387]. При цьому М. Лайтман вказує на необхідність захищати людину від абсолютно світського впливу й релігійного образу мислення, надання людині знань щодо виконання традиційних заповідей, які б надали можливість засвоїти ставлення до життя, мотивацію виконання дій згідно із метою вчення Кабали тощо.

Думки А. Лайтмана заперечуються науковим дослідженням С. Хассена, який вважає, що теоретична і практична психологія повинні дати ясну й обґрунтовану систему критеріїв деструктивності того чи іншого деструктивного культу, розробити відповідні інструменти та технології профілактики, терапії й реабілітації культової травми, які з'являються серед багатьох сучасників [9, с. 31]. Погоджуючись з розмірковуванням С. Хассена, ми також вважаємо, що протидією для аморального впливу на особистість (у тому числі деструктивних культур) повинні стати освічені вчителі, інституційні форми соціалізації, система комунікації й інформування (телебачення, радіо, Інтернет, друковані видання тощо), які в злагодженій системі роботи мають можливість спрямувати розвиток морально-етичної культури особистості на вищий рівень.

Дещо інший погляд на виховне середовище й стихії мають К. Робінсон і Л. Афроніка. Розглядаючи необхідність вироблення нового погляду на важливість розвитку особистості, вони пропонують створювати спеціальне середовище – у школах, на робочих місцях, у державних установах для того, щоб забезпечити впевненість кожної людини в тому, що в неї є всі можливості і здібності для самореалізації й знаходження власної особистої стихії [7, с. 8]. Зазначимо, що така думка експертів у галузі творчого мислення, освіти та інновацій, на наш погляд, у цьому випадку ближче до персоналістичного підходу у вихованні, любові не до блага людини, а любові до себе. Так, автори підкреслюють, що пошук свого покликання проходить через три концентричних кола тиску: особистий, соціальний, культурний, де перешкоди можуть бути і внутрішніми (брак впевненості, боязнь невдачі), і зовнішніми (боротьба з оцінками й очікуваннями найближчого оточення, заперечення “заразливості” поведінки культури старшого покоління сучасною молоддю), що спонукають студентську молодь

шукати власну стихію в різних молодіжних неформальних субкультурах тощо [7, с. 187].

Зважаючи на думку, що освіта залучає майбутніх учителів до культурного середовища, яке створене педагогічною роботою викладачів і методистів, учителів загальноосвітніх шкіл, науковими пошуками великої кількості вчених, усім досвідом і народними традиціями виховної діяльності, відзначимо, що продуктом виховного середовища людина бути не може, вона, як вільна особистість, може лише скористатися результатами накопиченого досвіду для виведення себе на такий рівень морально-етичної культури, який може бути для неї доступним. Наша думка підтверджується й роздумами М. Карєєва над прогресивним впливом особистості (силі культурного індивідуалізму) на культурне середовище, і дослідженнями В. Ефроїмсона про взаємозв'язок генетики й середовища тощо.

Також додамо, що властивості темпераменту людини, індивідуальна поведінка, відповідно до поглядів психологів (П. Лафренсьє, І. Равич-Щербо, Т. Марютіна, О. Григоренко та ін.), зазнають впливу середовища значно менше, ніж вважають прихильники середовищного підходу. Водночас дослідження підтверджують, що вроджений характер властивостей темпераменту не має на увазі абсолютної їх незмінності. Отже, у процесі виховання майбутнього вчителя необхідно враховувати, що на моральну поведінку особистості середовищні умови діють із меншою силою, ніж сукупність генетичних, природних чинників і особиста мотивація до прагнення високого рівня морально-етичної культури.

Використання синергетичного (синергетика – теорія самоорганізації) підходу у вихованні дає змогу розглядати процес виховання майбутніх учителів у його неоднозначності, що зумовлено безліччю внутрішніх і зовнішніх впливів, як закономірних, так і випадкових. Так, у теорії виховання синергетичний підхід використовується в системі з комплексним, особистісно-діяльнісним підходами для корекції морального відчуження студентів у виховному процесі вищого навчального закладу (З. Малієва). Також і А. Найбауер, застосовуючи синергетичний підхід, відзначала якісні зміни в підготовці студентів до педагогічної професії, які спостерігаються при забезпеченні морального спрямування освітньо-виховного процесу. Так, проведення факультативних занять з таких дисциплін, як “Етикет”, “Основи етикету”, на думку А. Найбауер, є однією з найважливіших умов моральної освіти. Необхідним для якісних змін є також розвиток позитивного ставлення студентів до змісту моральної освіти, що досягається використанням комплексу методів викладання та форм організації навчання моральної освіти студентів, що стимулюють інтерес до предмета і їх активність у його засвоєнні [6]. Така думка простежується й у дисертаційному дослідженні С. Учадзе, який вказував, що застосування синергетичних зв'язків у навчально-виховній роботі сприяє розвитку моральних, морально-вольових якостей суб'єктів навчально-виховного процесу. Синергетичний підхід також пояснює властивості поведінки людини, забезпечують кращу пристосованість до змін в умовах людського існування, що, на наш погляд, дає

можливість у процесі виховання майбутніх учителів проводити прогнозування в розвитку їхніх моральних якостей.

Багатомірність синергетичного підходу, його різноплановість дають змогу розглянути у взаємозв'язку вплив середовища на рівень вихованості особистості, а також вплив самої особистості на освітнє середовище в різних рівнях реалізації процесу виховання у вищому навчальному закладі. Так, І. Кувакова, Г. Соседов підкреслювали, що загальні культура, цінності, надії на створення благополучного суспільства формує спрямований – інтенціональний вибір мети, ідеалів, еталонів взаємодій і способів їх досягнення; створює широкі можливості для навчання людини, саморозвитку та розвитку інших, підвищення комфортності умов середовища – державно-інституційно-освітнього простору [3, с. 4–5].

Погоджуючись з положеннями синергетики, важливими для організації виховання, зазначимо, що цей підхід у питаннях морального виховання, виховання культури особистості сьогодні потребує серйозного доопрацювання, оскільки дослідження, представлені в руслі синергетичного підходу, орієнтовані, в основному, на оновлення підходів до організаційної системи, моделями (само)управління, освітнього менеджменту, причому у вихованні морально-етичної культури особистості, на наш погляд, найбільш важливою є робота на глибинному, інтраперсональному рівні з використанням спеціальних методик і технологій.

Наступний підхід – системний – представлений у дослідженнях, присвячених моральному вихованню, вихованню культури майбутнього вчителя як складного утворення, що має ієрархічну структуру (О. Белова, В. Вербець, О. Гордійчук, Т. Єрмолаєва та ін.). Так, системний розгляд професійно-етичної підготовки майбутнього педагога в дисертації Т. Єрмолаєвої передбачає виділення таких компонентів: мета, підходи, принципи, інноваційна спрямованість, зміст програм, результати, а також функцій професійної діяльності педагога: цільових (виховна, навчальна, розвивальна), операційних (навчально-методична, організаторська, діагностична, виробничо-технологічна, науково-дослідна, творча та ін.) [1, с. 9]. Також системний підхід пропонується використовувати у вирішенні проблем морального виховання майбутніх офіцерів (І. Грязнов), в організації навчання у вищих навчальних закладах та укладанні навчальних дисциплін (Л. Ткаченко) тощо.

Трактування терміна “морально-етична культура” з позицій системного підходу надається в дослідженні В. Салко. Ця категорія тлумачиться як певна система механізмів свідомого відтворення набутих знань, уявлень про моральні вимоги до відповідних вчинків. Така система, на думку В. Салко, є регулятором поведінки, формує моральну свідомість, забезпечує вільний моральний вибір і конструктивність морально-етичних відносин.

Існують різні точки зору на системний підхід у вихованні майбутнього вчителя. Безсумнівно, позитивним є те, що системний підхід орієнтований на вирішення морально-етичних проблем, тобто досягнення результату, що дає змогу віднести цей підхід до більш ефективного, ніж до

такого, що ґрунтується на спонтанному виборі інтуїтивних рішень. З іншого боку, єдиної системи виховання майбутнього вчителя, яка б не викликала заперечень, яку можна було б застосовувати за будь-яких умов і для всіх спеціальностей, у різних соціоекономічних умовах, дотепер не створено. Характерним є те, що навіть стандарти підготовки майбутніх учителів як учителів початкового навчання, так і вчителів географії, історії, інформатики, мови та літератури тощо, вимагають постійного оновлення з урахуванням мінливих потреб економіки держави, ринку освітніх послуг, різноманітних культурних запитів особистості та суспільства тощо (К. Левківський, О. Спірін, Г. Хауг, К. Таух, Л. Хомич, І. Чорноморець та ін.). Отже, системний підхід в організації процесу виховання морально-етичної культури особистості повинен мати ознаки не сталої системи, а системи динамічної, процесуальної, що базується на цінностях педагогічної професії та використовує методи й технології виховної роботи, максимально наближеної до індивідуальних потреб особистості.

Для вивчення виховних явищ як єдності з урахуванням взаємозалежних рівнів спільного, загального, особливого, одиничного найчастіше застосовується цивілізаційний підхід. Враховуючи те, що поняття “цивілізація” (від лат. *civilis* – “державний, державницький”) виступає як багатозначне та екетичне, підкреслимо, що воно до сьогодні не має єдиного загальноприйнятого тлумачення. У науковій літературі цей термін уживається в декількох значеннях, у тому числі як синонім культури (А. Тойнбі), як певна стадія розвитку й деградації локальних культур (О. Шпенглер), як щабель історичного розвитку людства, що слідує за варварством, як рівень розвитку окремого етносу або регіону тощо. Підкреслимо, що цивілізаційний підхід дає змогу в дослідженні проблеми виховання морально-етичної культури перебороти однолінійність, властиву формаційному уявленню про процес та розвиток морально-етичної культури в історичному контексті. Внаслідок цього вивчення процесу виховання морально-етичної культури особистості майбутнього учителя у теоретичному плані стає багаторівневим, що дає змогу порівнювати моральні традиції та звичаї у різних країнах, цивілізаціях, знаходити спільне та відмінне у моральних цінностях різних регіонів та представників різних етносів тощо. Наприклад, про реконструкцію в системі освіти, і, зокрема, необхідність морального відновлення особистості писала М. Думітрана. Так, підкреслюючи великий вплив учителя, викладача на моральність і майбутню соціальну поведінку молоді, М. Думітрана запевняє, що в Румунії зміни можуть відбутися через поліпшення оплати праці, можливість постдипломного навчання вчителів, а також модифікацію навчальних планів, насамперед, визначення моральної мети в освіті, а також набуття комплексу навичок, серед яких – “гарна поведінка” (“good behavior”), “цивілізовані манери” (“civilized manners”), “цивільні якості” (“civic qualities”) [10, с. 34–35].

Однак виділимо й положення про те, що культура та цивілізація протиставляються в самій базисній основі цих понять, їх основних цілей (М. Мамардашвілі). Так, метою цивілізації є упорядкування цивільного

мислення, узгодження поведінки людини з правом для відтворення й збільшення суспільного багатства, в основі чого лежить економічний базис та правовий закон. Метою морально-етичної культури, на наш погляд, є розвиток і накопичення нематеріальних цінностей, пов'язаних з вихованням морального характеру особистості, переданням від покоління до покоління морально-етичного досвіду, моральних звичок і етичних традицій, моральних учинків і подвигів людського серця перед особистими егоїстичними бажаннями й суспільними пороками для примноження добра, благочестя, милосердя. Отже, цивілізаційний підхід для вирішення проблеми виховання морально-етичної культури майбутніх учителів принципово не може претендувати на основу побудови нашої концепції, оскільки не охоплює всього поля морально-етичної культури як ціннісного явища. При цьому ми спираємося також на думку І. Зязюна про те, що перспективи розширення поля культури вбачаються саме в ідеях гуманізації, гуманітаризації, гармонізації предметів культури, поглиблення культурної складової та, що є важливим для обґрунтування нового напрямку в нашому дослідженні, генерації нових культурних форм.

Таким чином, розглянувши основні можливості для виховання морально-етичної культури майбутніх учителів у представлених підходах і виявивши основні суперечності, ми можемо вказати на те, що кожний із цих підходів охоплює істотну частину дійсності, але в цілому не відбиває потреби всього суспільства в підготовці вчителя, здатного, насамперед, здійснювати моральні вчинки, змінювати якість життя через створення та апробацію новітніх методик та технологій для самовиховання і виховання дітей та учнівської молоді. Жоден із названих підходів повністю ігнорувати не можна; необхідно, на наш погляд, брати до уваги те дієве, те ефективне, завдяки чому при розробці моделі, технології й методики виховання морально-етичної культури майбутнього вчителя в сучасних умовах можна досягти ефективних результатів.

Висновки. Отже, теоретичний аналіз проблеми виховання морально-етичної культури особистості свідчить, що її розвиток не набуває ознак стабільності, оскільки на неї впливають різноманітні чинники: соціальні, економічні, політичні тощо. Це зумовлює необхідність побудови нового підходу до проблеми виховання морально-етичної культури особистості, що дасть змогу нам спостерігати позитивні зміни, насамперед, у моральних вчинках майбутніх учителів.

Проаналізовані нами в статті середовищний, системний, синергетичний, цивілізаційний підходи до виховання майбутніх учителів надають можливість побачити їх основні переваги та недоліки. Перспектива нашого подальшого дослідження – опис ціннісно-генерувального підходу до виховання майбутніх учителів, що ґрунтується на цінностях особистості та цінностях педагогічної професії.

Література

1. Ермолаева Т.В. Профессионально-этическая подготовка будущего педагога профессионального обучения в высшей школе : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : 13.00.08 / Т.В. Ермолаева. – М. : МГИУ, 2008. – 27 с.

2. Коваленко Н.П. Психология успеха / Наталья Петровна Коваленко. – СПб. : Нева ; М. : ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2003. – 160 с.
3. Кувакова И.М. Процессы институционализации и самоорганизации у сфере образования: вопросы научной методологии : [монография] / И.М. Кувакова, Г.А. Соседов ; под общ. науч. ред. д-ра филос. наук, проф. А.Л. Маршака. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 80 с.
4. Лайтман М. Богоизбранность : в 2 т. / Михаэль Лайтман ; [пер. с англ.]. – М. : НПФ “Древо Жизни”, изд. гр. kabbalah. info, 2003. – (Серия “Каббала. Тайное учение”). – Т. 1. – 576 с.
5. Мануйлов Ю. О стихии, стихийности и стихийности в образовании / Ю. Мануйлов // Alma Mater: Вестник высшей школы. – 2004. – № 10. – С. 11–14.
6. Найбауэр А.В. Содержание нравственного образования в системе профессиональной подготовки студентов педагогического колледжа: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : 13.00.07, 13.00.08 / А.В. Найбауэр ; Моск. гос. открытый пед. ун-т им. М.А. Шолохова. – М., 2004. – 22 с.
7. Робинсон К. Призвание. Как найти то, для чего вы созданы, и жить в своей стихии / Кен Робинсон при участии Лу Афроники ; [пер. с англ. В. Кукушкиной]. – М. : Изд. Манн, Иванов и Фребер, 2010. – 368 с.
8. Скидан С.О. Ергономічні основи навчального процесу у вищій школі : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра пед. наук : 13.00.01 / С.О. Скидан ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – 35 с.
9. Хассен С. Освобождение от психологического насилия: Деструктивные культуры, контроль сознания, методы помощи / Стивен Хассен ; [пер. с англ. И. Волковой, Е. Волкова]. – СПб. : ЕВРОЗНАК, 2003. – 400 с. – (Проект “Психология – BEST”).
10. Dumitrana M. Education and moral reneval / Magdalena Dumitrana // Values and education in Romania today / edited Marin C. Călin, Magdalena Dumitrana. – Washington : RVP, 2001. – P. 7–50.

НЕЧАЄВА О.В.

ХАРАКТЕРИСТИКА НЕОБХІДНИХ ЗНАНЬ І УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОСНОВ ЗДОРОВ'Я В КОНТЕКСТІ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ

Однією з нагальних проблем сьогодення є виховання здорового підростаючого покоління в духовному, психічному та фізичному аспектах. Надзвичайно важливу роль у зазначеному контексті відіграє статеве виховання сучасної молоді. Останніми роками ця проблема набуває ще більшої актуальності. Це зумовлено багатьма чинниками, серед яких: збільшення випадків небажаної вагітності серед дівчат шкільного віку, поширення хвороб, що передаються статевим шляхом, зниженням моральності серед учнів підліткового віку, сексуальна розбещеність тощо.

У зв'язку з вищезазначеним виникає необхідність підготовки відповідних фахівців, здатних на високому професійному рівні здійснювати статеве виховання сучасних підлітків. У наш час такими фахівцями повинні стати майбутні учителі основ здоров'я, які відповідно до змісту навчальної програми [1] відповідного шкільного предмета мають впродовж вивчення всього курсу (5–9 класи) торкатись делікатних і вкрай важливих питань у контексті статевого виховання підлітків.